

KÉT ŐSNYOMTATVÁNYRÓL.

I.

Petrus Nigri „Clipeus Thomistarum“-ának (1481.) változata.

PETRUS NIGRI *Clipeus Thomistarum*-a 1481-ben kinyomott első kiadásának egy-egy példánya megtalálható Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Apponyi-Gyűjteményében App. H. 1543. sz. és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában Incun. O. 69. sz. alatt. Előbbit leírja APPONYI 1543. sz., utóbbit HELLEBRANT 69. sz. és ugyanő Magyar Könyvszemle 1880. 35—36. lapokon.¹

A következőkben az Apponyi-példányt és a vele azonos szövegeket A.-nak, az akadémiai példányt és a vele azonos szövegeket pedig B.-nek fogom nevezni.

Az ősnymtatvány szerzője PETRUS NIGRI (nem Niger!), vagy másképen PETER SCHWARTZ németszármazású domonkosrendi szerzetes, korának egyik legkiválóbb hebraistája, — *Tractatus contra perfidos Judeos*-ában (kinyomta FEYNER KONRÁD, Esslingen, 1475., HAIN* 11.885. sz.) először találunk nyomtatott héber betűket —, és hasonlóképpen kitűnő skolasztikusa. A tudós német domonkost Mátyás király 1481-ben meghívta új budai egyetemének régenséül, amiért NIGRI hálából nagy skolasztikus munkáját, a *Clipeus Thomistarum*-ot, a királynak ajánlotta.

A *Clipeus Thomistarum*-ot RAYNALDUS DE NOVIMAGIO nyomtatta ki Velencében, 1481-ben, amiről a nyomtatvány colophonja is tanuskodik. A nyomás ideje szempontjából közelebbi határidő 1481. augusztus 3.-a, amikorra a nyomtatvány már készen állott, mert Salvus Cassetta domokos magister generalis registrumkönyve fol. 140v.

¹ Az akad. pld. a bécsi domonkosoké volt, amint azt fol. 2r. felső margóján levő bejegyzés mutatja: *Conuentus Viennensis almi ordinis Praedicatorum*. Az App. pld. pedig a hátsó betétlap tanusága szerint *Bibliothecae Montis Perusiae* dupluma volt.

bizonyosága szerint 1481. augusztus 3.-án *Concessa fuit licentia predicto* (ez frater Emericus Nicolai)... *et FRATRI PETRO NIGRO vendendi libros impressos qui: Clipeus Thomistarum vocantur absque contradictione alicuius inferioris et eorum pretio uti possit (!) pro eorum necessitatibus.*¹

Ezt az ősnymtatványt említi HAIN* 11.888 (— sajtóhibával 11.188 van szedve —), COPINGER* 11.888 HAIN sz. alatt és több más ősnymtatvány-katalógus vagy bibliográfiai kézikönyv.

Áll ez az ősnymtatvány 200 számozatlan levélből. Signatúra-beosztása: a-d⁸e⁶f⁸gh⁶ik⁸l-cc⁶. Az első levél hiányzik, amint azt fol. 200rb. a colophon után következő regiszter is bizonyítja: *a primum vacat*... Minden lapon két columna van, kivéve fol. 2-t. Hasábonként 55 sor, gót betűkkel.

Fol. 2r. (sign. a2) van a *Titulus libri*; így:² *Clipeus Thomistarum In quoscunque aduersos: per venerabilem virum fratrem Petrum Nigri ex ordine predicatorum sacre Theologie professorem nuperrime editus. ac inuictissimo principi Mathie Unga[rie Boemieque Regi obsequenter inscriptus.* Majd a sor közepétől valamivel jobbra: *Epistola ad Regem.* Az 53. sorban: *Prologus in librum.* Ez a prólógus kitölti a fol. 2v-t is, amely azonban csak 54-soros.

Fol. 3ra. kezdődik a tulajdonképeni munka, illetőleg az első mű, mert az ősnymtatvány két munkát tartalmaz. Az első foll. 3ra.—124va. egy Porphyrius-kommentár, a másik pedig foll. 124va.—194vb. Kategória-kommentár. Utána foll. 195ra.—200rb. tartalomjegyzék a két munkához, majd Colophon és Register következnek.

Az eddig ismeretlen variáns egy egész ív, mégpedig az, amelyik fol. 3-at és fol. 6-ot tartalmazza. Fol. 3ra. mindjárt a kezdetén a következő változatot mutatja:

A.

Pugium siue clypeus Thomistarum contra] modernos et scotistas editus a reuerendo patre [fratre petro nigro predicatorum ordinis super [arte veteris Aristotilis.

B.

Incipit liber acutissimarum questionum super [arte veteri Aristotilis: qui thomistarum clipe]us appellatur: per venerabilem virum fratrem Pe[trum Nigri ex ordine predicatorum sacre theologie professorem nouiter editus.

¹ DR. IVÁNYI BÉLÁNAK a domonkosrend római központi levéltárában őrzött eredeti regisztrumkönyvekről készült másolataiból.

² Az összes rövidítéseket nyomdatechnikai okokból kénytelen voltam feloldani.

Ezután két sornak való üres hely következik, utána a maiusculának üresen hagyott hely, az üres hely közepén *c minuscula pro initiale*. Ez az üres hely 7 félsornyi helyet foglal el, a másik 7 félsor első 2 félsorát *Irca incium* tölti ki, 3. félsoránál kezdődik a rendszer betűtípussal szedett szöveg.

A helyzet annyiban változik A.-val szemben, hogy az *Incipit*-es szövegrész után csak egy sornak való üres hely van, úgy hogy az *Irca incium* itt is a másik columna 7. és 8. sorának megfelelő helyen kezdődik. *Minuscula pro initiale* itt nincs.

A *Pugium-Incipit* tartalmilag is különböző szövegrész után a szöveg többi része kizárólag a rövidítés módjában mutat változatot, egyébként semmi eltérés nincs. Minden szó, ami megvan A.-ban, az megvan B.-ben is. Hogy az egy columnában foglalt szövegrészlet elhelyezése nem egyezik teljesen, az is csak a rövidítések különböző alkalmazási módjának eredménye. A 6. levélen már ez sincs, egy-egy columna A.-ban is, B.-ben is ugyanazt a szövegrészletet tartalmazza. A rövidítés módjában való eltérés olyan például, hogy A. 2^o-ját B. kiírja: *Secundo*; vagy a *rationis*-t A. így rövidíti *rois*, az *o* hosszítva, B. pedig: *ratois*, az *o* hosszítva.

Az egy-egy columnába foglalt szövegrészletek eltérése nem sok, csupán néhány, néha csak egy szó. Például fol. 3rb. 1. sor A.-ban: *in corpore questionis. Ista est sententia Aristotelis 3^o de*; B.-ben: *Ista est sententia Aristotilis 3^o. de anima vbi ex stb.*

Fol. 4ra. első sora már ugyanazt a szedést mutatja, hasonlóképpen fol. 6. eltérő szövege után fol. 7ra. első sora is.

Ezen az egy ívnyi, azaz 8 columnányi eltérésen kívül tudtommal más ebben az ősnymtatvány-kiadásban nincs. Az ívek többi része egyugyanazon szedésről nyomtatott. Egyező A. és B.-ben a papír minősége és a vízjelek is. A kezünkben lévő A. példány tisztított és körülvágott példány; rubrikálatlan, a quaestio-kezdések későbbi kézzel, sötét tintával vannak kihúzva. A kezünkben lévő B. példány teljes nagyságú, szépen rubrikált.

Végeredményben tehát az állapítható meg, hogy a fol. 3-at és fol. 6-ot magába foglaló ívet valamilyen okból újraszedték.

A bibliográfiai kézikönyvek közül HAIN B.-t ismerteti. Hasonlóképpen B.-t ír le a *British Museum 1924. ősnymtatvány-katalógusa*. (Ez utóbbi egy Augsburgból származó rubrikált példány.) *Proctor 4440. sz.* nem ad részletes leírást és a *krakkói* négy *Clipeus*-példányból hármat szintén nem tudott besorozni sem az A., sem a B. kategóriába.

COPINGER viszont HAIN 11.888. sz. alatt a berlini *Clipeus*-t említi, megjegyezve, hogy az ugyanabból a nyomdából, ugyanabban az évben kikerült példány, mint amit HAIN említ, csak 193 levelet tartalmaz és a szöveg így kezdődik: *Bugium (!) siue clypeus Thomistarum (!) contra modernos et Scotistas editus a reuerendo patre fratre Petro nigro predicatorum ordinis: sup arte veteri Aristotilis.*

Nem hinném, hogy itt egy harmadik változatról lenne szó, inkább COPINGER leírása nem pontos (*Bugium-Pugium; Thomistarum-Thomistarum*), annál is inkább, mert azt mondja, hogy ez a berlini nyomtatvány egyezik a *Bibliothèque Mazarine* példányával.

Ez a *Bibliothèque Mazarine*-példány a könyvtár katalógusában 298. sz. alatt található leírás szerint fol. 2. (fol. 3. helyett; fol. 1-nél kezdve a számozást 199-ig és nem 2—200) így kezdődik: *Pugium siue clypeus Thomistarum contra modernos et scotistas editus a reuerendo patre fratre . . . stb.*

Ez utóbbi kettő tehát A. A változatról HAIN nem tud, a többi csak a maga példányát ismerteti. COPINGER a *Pugium-Incipient*-különbséget és ebben a HAIN-tól való eltérést jelzi, egyéb megjegyzés hozzáfűzése nélkül; az ív újraszédésére nem utal egyik sem.

Mielőtt az újraszédés okát keresnők, meg kell említenem, hogy mindkét forma fol. 200rb., a regiszterben ezt mutatja: *a primum vacuit Clipeus Incipit habitus*, vagyis, hogy a szöveg *Incipit*-tel kezdődik. Tehát ez a tulajdonképeni általános forma, a *Pugium*-os, azaz az A. valamilyen okból megváltoztatott alak és az e szövegrészt tartalmazó ívet szedték újra. A változtatás, illetve újraszédés okát három úton lehet keresni.

1. Az *Incipit*-tel, illetve *Pugium*-mal kezdődő szövegrész között értelmi különbség is van. Az *Incipit*-es forma általánosabb, csak annyit mond, hogy Aristoteles legfontosabb, legégetőbb kérdéseiről lesz szó s a könyv címe *Clipeus Thomistarum*. A *Pugium*-os szöveg viszont azt hangsúlyozza, hogy a *moderni* és *scotistae* ellen adatott ki ez a könyv.

Mivel azonban a *Titulus libri* és a Prologus tartalmaz ilyen erősebb kifejezéseket, mint a *Pugium*-os szöveg, olyan különös ok nem lehetett arra, hogy a szöveget így megváltoztassák. De különben is e 3—4-sornyi szövegcsereért nem lett volna szükséges egy teljes ívet, 8 columnát újraszédetni, elég lett volna ezt a néhány sort kidobni és újat szedni helyébe.

Ebben a tartalmi különbségben tehát *nem igen lehet* a változat, illetve újraszédés okát keresni. *Inkább* azt lehet mondani, hogy meglévő, — valamilyen más okból —, az újraszédés szüksége, *ha már újra*

kellett szedni, akkor ezt a szövegrészt, egy, esetleg a szerzőnek is megfelelőbb formára cserélték át. Ez megáll akkor is, ha az A. a régebbi; ebben az esetben a *Pugium*-os formát enyhítették az *Incipit*-esre.

2. Az újraszédés okát inkább meg lehet találni abban, hogy a nyomtatás alkalmával a nyomdász *elszámolta* magát és a fol. 3-at és fol. 6-ot tartalmazó ívből *kevesebbet* nyomott, mint a többiből. Természetesen nem akarta, hogy egy hiányzó ív miatt a sok többi kinyomott ív kárbavesszen. Ezért újra kiszedte a hiányzó ívet és lenyomtatta annyi példányban, amennyivel elszámolta magát. Az újraszédés alkalmával a bevezető szövegrész *Incipit*-es formáját a *Pugium*-ossal cserélte fel.

Ez esetben a B. szövege az eredeti, amit a fol. 200rb. regiszterének első sorában található *Incipit* is mutat és az A. szöveg csak az utánnyomott ívekkel teljessé tett néhány példányban van meg. Ez okát adná, hogy miért van az A.-ból kevés példány.

3. *Legvalószínűbbnek látszik azonban, hogy az A. szövege volt az eredeti és B.-ben található az újraszédett.*

A dolog úgy történhetett, hogy a kinyomtatott A. szöveget mutató, vagyis *Pugium*-os ívek legnagyobb része valamilyen természeti csapás, tűz vagy más efféle következtében *megsemmisült*, úgy hogy az ívet újra kellett szedni és nyomtatni. Az újraszédés alkalmával végrehajtották a kezdő szövegrész tartalmi változtatását is. Ez az egész dolog nyomtatás közben, vagyis a nyomás befejezése előtt történt, mert a fol. 200rb. regiszterébe már az ív újraszédésének megfelelően került bele az *Incipit*.

Néhány eredeti ív azonban valamiképen elkerülte a megsemmisülést. A nyomdász ezeket is felhasználta, úgyhogy a végén megvoltak az újraszédett ívet tartalmazó példányok; ez volt a rendes, forgalomba kerülő kiadás; és volt néhány példány, amely az eredetileg szédett ívet tartalmazta: ezeket visszatartották. Ezzel szintén megmagyarázható a *Pugium*-os forma ritkább előfordulása.

Ezt a harmadik magyarázatot még az is támogatja, hogy a B. példányok, köztük maga az akadémiai is, *rubrikáltak*; ezekkel szemben az Apponyi-példány és a vele megegyező *Bibliothèque Mazarine*-beli, tehát az A.-szövegűek, *rubrikálatlanok: a visszatartott, forgalomba nem bocsátott példányokat ugyanis nem rubrikálták.*

A *Clipeus Thomistarum*nak ez 1481-es kiadásán kívül van még egy második kiadása is, Prantl szerint¹ 1504, Velence, amit *Hain**

¹ Geschichte der Logik im Abendlande, IV. 221. l.

11.887. sz. alatt ír le, mint amely hely, év és nyomdász megnevezése nélkül a szöveget 140 66 soros, kétcolumnás levélen adja. Ez a kiadás is B.-vel egyező, *Incipit-es bevezető szövegrészt mutat*, ami, akár a második, akár a harmadik magyarázatot fogadjuk el, mindenesetre azt bizonyítja, hogy az általánosabb B. volt, mert feltételezhető, hogy a második kiadáshoz egy forgalomban lévő, általánosan ismert példányt használtak.

Akárminth van is, a szóbanforgó ív újraszédett volna kétségtelen, az pedig mindenesetre öröndetes tény, hogy nálunk mindkét változattól található egy-egy példány.

HARSÁNYI ANDRÁS.

II.

A Biblia Latina (1480. Velence) kiegészített budapesti példányáról.

Dr. TODORESZKU GYULA könyvgyűjtői tevékenységére jellemző, hogy több példányt is megvásárolt ugyanabból a műből s „Ezeket az egymás kiegészítésére használta föl, ha azok hiányosak voltak... Mert egyik elve volt az is, hogy minden eredeti parányi foszlány, ha megmenthető, ne semmisüljön meg.”¹ Kétségtelen, hogy nagyon sokat köszönhet a tudomány TODORESZKU GYULÁNAK, aki sok becses régi emléket őrzött meg az utókor számára, sok csonka régi könyvet egészített ki, bár megtörtént, hogy a több hiányos példánynak egymásból való kiegészítésénél össze nem tartozó lapok is egymáshoz kerültek.

Ilyen esetet látunk abban a latin Bibliában, melyet Inc. c. a. 780. könyvtári jelzeten őriz az Országos Széchényi-Könyvtár.

Ez a TODORESZKU—HORVÁTH-Könyvtár címjegyzékének 85. lapján szerepel az ősnymtatványok között a következőképen: *Biblia latina*. Venetiis, 1480. Hártyakötésben. (H.² C.³ 3078.). Tényleg, a colophon igazolja is ezeket az adatokat s úgy a betűtípus, mint a szignatúrák stb. megegyeznek a fentemlített mű GW.⁴ 4241. számú

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. VII. TODORESZKU—HORVÁTH-Könyvtár. Budapest, 1922. Bevezetés XIII—XIV. l.

² LUDWIG HAIN: *Repertorium bibliographicum*. I—IV. Stuttgart, 1826—1838.

³ W. A. COPINGER: *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*. I—III. London, 1895—1902.

⁴ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Leipzig, 1925 óta jelenik meg folytatólagosan.

leírásával, a tizenegyedik levéltől kezdve. Az első tíz levél azonban erős eltérést mutat.

Eltérő az *incipit*. Míg a fentemeltett Biblia kezdő sorai a GW. szerint Bl. 1 a α m. Sign. a: *Incipit epistola sancti Hieronymi ad / Paulinum Presbiterum: de omnibus / diuine historie libris. Capitulum I.* / — addig az Orsz. Széchényi-Könyvtár TODORESZKU példánya (a GW. módszerével leírva) következőképpen kezdődik: Bl. 2 a α m. Sign. a 2: *Incipit epistola sãcti Hieronymi ad Pau / linum presbiterum: de omnibus diuine histo / rie libris. Capitulum I.* /

Mások a szignatúrák. A GW. szerint; a¹⁰—h¹⁰ stb. — az említett példány szignatúrái pedig: a⁸, b², b¹⁰—h¹⁰ stb.

A sorok száma oldalankint, a GW. szerint, mindenütt 51, míg itt a tizedik levél 52.

A rubrikálás is kétségtelenül más kéztől származik a példány első tíz levelén. Ez a rubrikáló díszesebben kidolgozott iniciálékat festett s a fejezetcímeket következetesen felül díszítette, míg a másik alul s egyszerűbb iniciálékkal is megelégedett. Ez azonban még nem volna feltűnő, hiszen megesett, hogy többen rubrikáltak egy művet, az azonban feltűnőbb, hogy az első részben az iniciálék helyén legtöbbször minuscula van.

A legfeltűnőbb mégis az eltérés a betűtípusnál. Míg a Biblia második részének szövege az M 49., illetve a GW. szerint az M 50. típusal készült, 65 mm-es sormérettel (húsz sor mérete), addig az első rész az M 94. típusal nyomtatott, szintén 65 mm-es sormérettel, amilyen típusa *Franz Rennernek*, a GW. 4241. szám alatt leírt Biblia nyomdászának, K. HAEBLER: *Typenrepertorium der Wiegendrucke* c. műve szerint, sohasem volt. — Természetesen eltérő a fejezetcímek betűtípusa is.

Mindez arra engedett következtetni, hogy két különböző munkával van dolgunk, amit megerősített az a tény is, hogy a tizedik és tizenegyedik levél összeillesztésénél négysornyi szövegismétlést találunk. Feltevésünket igazolta a budapesti Egyetemi Könyvtár Ósnyomt. 72. hrsz. alatt őrzött (GW. 4241.) példányával való összehasonlítás, mely nemcsak az említett esetekben mutatott eltérést, hanem még a vízjegyekben is. Az Országos Széchényi-Könyvtár TODORESZKU-példányának első tíz levelén ugyanis kizárólag BRIQUET¹ 6464. számú vízjegye látható, míg az Egyetemi Könyvtár példánya kezdő levelein lévő vízjegy BRIQUET 6482. számú vízjegyének kisebb változata.

¹ CHARLES MOÏSE BRIQUET: *Les filigranes*, I—IV. Genève, 1907.

Ezek után már csak azt kellett kiderítenünk, hogy az első rész honnan származott. A GW. s a British Museum ősnymotvány-katalógusában közölt facsimilé¹ alapján sikerült is megállapítanunk, hogy az első tíz levél *egy másik velencei Bibliából való*, melyet GEORGIUS ARRIVABENE nyomott 14 $\frac{87}{88}$ [febr. 27-én]. (GW. 4263.) Szerencsére ez a mű is megvan a budapesti Egyetemi Könyvtárban Ősnymt. 250. hrsz. alatt, s a vele való összehasonlítás megállapításunkat tökéletesen igazolta.

A Todoreszku-Könyvtár említett Bibliája a felületes szemlélőben egységes mű benyomását kelti, mert annak első és második része, a számos eltérés ellenére is, sok hasonlóságot mutat. Hasonló a papíros, a betűtípus összbenyomása, a szövegtípus sormérete, sőt a rubrikálás is. S emeli az illúziót az antikizált hártyakötés, melyről azonban határozottan megállapítható, hogy tizenkilenc, illetve huszadik századi, hiszen a borítóhártya mindenütt a könyvtáblákhoz van ragasztva, nincsen fűzőszalaggal átfűzve s a hüvelynél látható részét zöld hátvédldap borítja, ellentétben a régiebb kötésekkel.

MOKCSAY JÚLIA.

¹ *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum*, I—VII. London, 1908—1935. V. kötetének XVII. és XXXIII. tábláján.